

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΑΡΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ

Σκοντάφτοντας σε ανοιχτά σύνορα

Μια συζήτηση για τα ορατά και τα αόρατα σύνορα
της λογοτεχνίας, για την ελληνική ιδιοπροσωπία
και τις αντανakλάσεις της, για τα όρια της κριτικής
και τις προκλήσεις της

 ΕΚΔΟΤΙΚΗ
ΠΑΤΑΧΗ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΑΡΗΣ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ

Σκοντάφτοντας σε ανοιχτά σύνορα

Μια συζήτηση
για τα ορατά και τα αόρατα σύνορα της λογοτεχνίας,
για την ελληνική ιδιοπροσωπία
και τις αντανakλάσεις της,
για τα όρια της κριτικής και τις προκλήσεις της

Θέση υπογραφής δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Κριτική - Ερμηνεία - Ιστορία Λογοτεχνίας
Κώστας Κατσουλάρης – Δημοσθένης Κούρτοβικ,
Σκοντάφτοντας σε ανοιχτά σύνορα
Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος
Επιμέλεια-διορθώσεις: Νάντια Κουτσοουρούμα
Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης
Σχεδιασμός εξωφύλλου: k2design
Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη),
Κώστας Κατσουλάρης και Δημοσθένης Κούρτοβικ, 2023
Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,
Αθήνα, Ιούνιος 2023
Κ.Ε.Τ. Ε855 Κ.Ε.Π. 403/23 ISBN 978-618-07-0553-9

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ.
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΡΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μια συζήτηση που παραμένει ανοιχτή	9
Η άβολη κληρονομιά	13
Η κριτική: μεταξύ μυωπίας και αχρωματοψίας . . .	43
Νύφη, πού 'ναι τα προικιά σου.	65
Η δυστυχία τού να είσαι Έλληνας (συγγραφέας). .	73
Ο θαμπωμένος καθρέφτης της Αφροδίτης	89
Φτάνει με την αυτομαστίγωση!	97
Ξανά περί κριτικής – Τι απέγινε «ο τρελός του χωριού»;	127
Ο μεταμοντέρνος αναγνώστης	143
Τι είναι τελικά ένα «μεγάλο θέμα»;	147
Παράρτημα: «Δεν μου αρέσουν οι μεσοβέζικες κριτικές»	159

ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΠΟΥ ΠΑΡΑΜΕΝΕΙ ΑΝΟΙΧΤΗ

Αφορμή γι' αυτή τη συζήτηση υπήρξε το βιβλίο του Δημοσθένη Κούρτοβικ που κυκλοφόρησε το 2021, με τίτλο *Η ελιά και η φλαμουριά: Ελλάδα και κόσμος, άτομο και Ιστορία στην ελληνική πεζογραφία 1974-2020*. Ένα βιβλίο που έχει στο κέντρο του ζητήματα που απασχολούν έντονα τον δημόσιο διάλογο στον χώρο του βιβλίου τον τελευταίο καιρό, όπως είναι η σχέση της ελληνικής πεζογραφίας με την ελληνική κοινωνία, ειδικά έπειτα από μια δεκαετία οικονομικής κρίσης, αλλά και η τύχη της ελληνικής λογοτεχνίας έξω από τα ελληνικά σύνορα, κυρίως στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Η συζήτηση αυτή, που είχε ξεκινήσει ανάμεσά μας, ατύπως και σε φιλικό επίπεδο, εδώ και αρκετά χρόνια, ενεργοποιήθηκε και εμπλουτίστηκε από μια άλλη συζήτηση, δημόσια αυτή τη φορά, που ξεκίνησε στο ηλεκτρονικό περιοδικό *Ο αναγνώστης*, με εναρκτήριο λάκτισμα

άρθρο του πεζογράφου Νίκου Μάντη που έφερε ως τίτλο το ερώτημα «Γιατί δεν μας διαβάζουν στο εξωτερικό;». Ακολούθησαν πολλά ακόμη άρθρα, συγγραφέων, κριτικών, πανεπιστημιακών, που συμπλήρωσαν τα αρχικά ερωτήματα με νέες παραμέτρους, οδηγώντας μάλιστα και σε σχετικό συνέδριο με τίτλο «Η ελληνική λογοτεχνία σήμερα»*.

Όπως βέβαια θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, κι όπως ήταν επόμενο, η συνομιλία μας, χάρη εν πολλοίς και στον προφορικό της χαρακτήρα,** ανοίχτηκε σε πολλά και διαφορετικά πεδία –όπως ο ρόλος της κριτικής, η σχέση αναγνωστικού κοινού και κριτικής, το τι είναι «μεγάλο θέμα» στη λογοτεχνία, η κρίση του δυτικού πολιτισμού, ο ελληνικός «εξαιρετισμός» ή η ελληνική ιδιοπρο-

* Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, το συνέδριο του *Αναγνώστη* έχει ανακοινωθεί για τις 11 Μαρτίου 2023.

** Η συνομιλία που καταγράφεται σε αυτό το βιβλίο είναι σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα μιας τετράωρης ζωντανής συζήτησής μας με τον Δημοσθένη Κούρτοβικ, που έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 2022, στο στούντιο του Pod.gr, και αναρτήθηκε με τη μορφή πέντε αυτοτελών podcast το καλοκαίρι και το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς. Για τις ανάγκες του βιβλίου έχουν γίνει ορισμένες αλλαγές σε διατυπώσεις και εκφράσεις, καθώς και ορισμένες προσθήκες που εμπλουτίζουν και, σε σημεία, αποσαφηνίζουν τα ζητήματα που συζητήθηκαν.

σωπία κτλ.–, συγκροτώντας μια απόπειρα συνολικής διερεύνησης των πολιτισμικών και άλλων στοιχείων που ορίζουν ή επηρεάζουν τις τύχες της ελληνικής λογοτεχνίας, μέσα και έξω από τη χώρα μας.

Αυτές ήταν οι αφορμές, αλλά ίσως τα αίτια να είναι βαθύτερα. Με τον Δημοσθένη Κούρτοβικ διατηρούμε έναν ζωντανό διάλογο πολλά χρόνια τώρα. Μια πρώτη φάση αυτού του διαλόγου εκφράστηκε με μια μακροσκελή συνομιλία μας που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Διαβάζω*, την άνοιξη του 2007, και αναδημοσιεύτηκε στην bookpress.gr μερικά χρόνια αργότερα. Κρίναμε σκόπιμο να τη συμπεριλάβουμε με τη μορφή παραρτήματος σε αυτή την έκδοση, μια και ανάμεσα σε αυτές τις δύο συζητήσεις, που τις χωρίζουν δεκαπέντε χρόνια, υπάρχουν ζωντανές ανταποκρίσεις και κρυφά νήματα που έχουν, πιστεύουμε, ενδιαφέρον για τον προσεκτικό αναγνώστη.

Κώστας Κατσουλάρης

Η ΑΒΟΛΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΑΡΗΣ (Κ.Κ.): Είσαι ένας συγγραφέας που έχει δει αρκετά μυθιστορήματά του να μεταφράζονται στο εξωτερικό, έχεις ζήσει έξω, στη Γερμανία και αλλού, η σύζυγός σου είναι Δανή, έχεις ταξιδέψει στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια και ως συγγραφέας έχεις κάνει ομιλίες, έχεις εν ολίγοις βιώσει προσωπικά τι σημαίνει να κυκλοφορείς εκτός των συνόρων με την ταυτότητα του Έλληνα συγγραφέα στο πέτο. Έχεις αισθανθεί κάποιο πρόβλημα με την ταυτότητα αυτή;

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ (Δ.Κ.): Μια μόνιμη ερώτηση που μου έκαναν οι ξένοι δημοσιογράφοι ήταν τι το ειδικά ελληνικό υπήρχε στο τάδε ή στο δείνα μυθιστόρημά μου. Στην αρχή προσπαθούσα να τους δώσω μια εξήγηση. Το έκανα αδέξια, γιατί, όπως ξέρεις, είναι δύσκολο και άχαρο για έναν συγγραφέα να πρέπει να περιγράφει το περιεχόμενο του βιβλίου του, και μάλιστα με τρό-

πο που να ικανοποιεί έναν ξένο συνομιλητή του. Αλλά από ένα σημείο κι έπειτα άρχισα να εκνευρίζομαι και να τους ρωτάω αν θα έκαναν τέτοια ερώτηση, για παράδειγμα, σ' έναν Πορτογάλο, έναν Ολλανδό, έναν Πολωνό συγγραφέα. Μου απαντούσαν μ' ένα αμήχανο χαμόγελο «όχι». Προφανώς δεν είχαν σκεφτεί για ποιον λόγο ειδικά η Ελλάδα έπρεπε να είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το θεωρούσα άδικο αυτό. Γιατί να είναι τα κριτήρια για μας τόσο διαφορετικά απ' ότι για τους άλλους ευρωπαϊκούς λαούς; Κάποιοι φίλοι μου στη Γερμανία μού είπαν ότι αυτό θα έπρεπε να το δω σαν κομπλιμέντο, γιατί, όσο να 'ναι, μας βλέπουν ακόμα (μερικοί τουλάχιστον) σαν κληρονόμους του Ομήρου, του Αισχύλου κτλ. και τους αρέσει ν' ανακαλύπτουν επαφές, συνέχειες με την αρχαία παράδοση. Τους απαντούσα ότι αυτό κι αν είναι άδικο. Μας ζητάτε, έλεγα, να συγκριθούμε με κολοσσούς με τους οποίους εσείς οι ίδιοι δεν συγκρίνεστε. Έχουμε, με δυο λόγια, ένα θέμα με το πώς αντιμετωπίζουν έξω τη νεοελληνική λογοτεχνία και γενικά με το πώς βλέπουν την Ελλάδα.

Κ.Κ.: Αυτή την προκατάληψη, αν είναι αυτή η σωστή λέξη, τη συναντούσες με την ίδια ένταση και με το ίδιο περιεχόμενο παντού; Ή από χώρα σε χώρα υπάρχουν διαφορές;

Δ.Κ.: Υπάρχουν πράγματι διαφορές από χώρα σε χώρα. Η εμπειρία μου λέει ότι στη Γαλλία, για παράδειγμα, είναι πιο ανοιχτοί στον νεοελληνικό πολιτισμό, θέλω να πω ότι έχουν λιγότερες προκατασκευασμένες ιδέες για το πώς πρέπει να είναι κάτι «αυθεντικά» ελληνικό. Η Γερμανία είναι το άλλο άκρο. Εκεί πρέπει οπωσδήποτε να βρίσκουν ίχνη από την κλασική αρχαιότητα ή και από ακόμη παλιότερα. Φαίνεται εδώ η βαθιά, συνδυαστική επίδραση του γερμανικού κλασικισμού και του ρομαντισμού, ο οποίος έχει και αυτός γερμανική προέλευση.

Κ.Κ.: Κι αν ένα ελληνικό μυθιστόρημα δεν θυμίζει Αισχύλο ή Ευριπίδη, εύκολα εφευρίσκονται αναλογίες, φαντάζομαι...

Δ.Κ.: Ναι, λόγου χάρη με την *Ορέστεια*. Αυτό γίνεται βέβαια πρόβλημα δικό μας, αλλ' αντανακλά έμμεσα κι ένα δικό τους πρόβλημα. Χώρες με θαλάσσιο ορίζοντα, αυτοκρατορικό παρελθόν και γι' αυτό περισσότερο ή λιγότερο κοσμοπολιτική κουλτούρα –η Βρετανία, η Γαλλία– είναι γενικά πιο ανοιχτές στον έξω κόσμο. Σε χώρες κατά βάση ηπειρωτικές κι εθνοτικά συμπαγείς, όπως είναι ή ήταν η Γερμανία μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, έχει μεγαλύτερη ισχύ μια πιο κλειστή και στατική, ας πούμε εδαφοπαγής, αντίληψη του κόσμου.

Κ.Κ.: Αυτή η ατμόσφαιρα που περιγράφεις, αυτά τα στερεότυπα, οι συγκεκριμένες προσδοκίες, που πιστεύω ότι ίσως σε διαφορετική ένταση θα υπήρχαν –και πιθανόν να εξακολουθούν να υπάρχουν– και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, σε επηρέασαν μέσα στα χρόνια ως συγγραφέα; Δηλαδή, όταν έγραφες τα μυθιστορήματά σου, όλα αυτά ήταν παρόντα στη σκέψη σου, έστω σε ένα βαθύτερο υπόστρωμα; Νιώθεις ότι μπορεί με κάποιον τρόπο να καθόρισαν τη συγγραφική σου πορεία;

Δ.Κ.: Κατ' αρχάς, για να μη θεωρηθώ γκρινιάρης, πρέπει να πω ότι σε σύγκριση με άλλους Έλληνες συγγραφείς είχα καλή τύχη έξω, ακόμα και στη Γερμανία. Το να πουλάει ένας άγνωστος ξένος συγγραφέας στη Γερμανία πέντε, έξι χιλιάδες αντίτυπα, όπως πούλησε ένα δικό μου βιβλίο, είναι σχετικά σπάνιο· συνήθως τέτοια βιβλία δεν ξεπερνούν τα πεντακόσια, εξακόσια αντίτυπα. Αλλά και τα έξι χιλιάδες αντίτυπα σε μια αγορά εκατό εκατομμυρίων γερμανόφωνων δεν μπορούν να θεωρηθούν θρίαμβος, δεν αρκούν εν πάση περιπτώσει για να κάνουν έναν συγγραφέα αναγνωρίσιμο. Αν, λοιπόν, έχω επηρεαστεί, θα είναι με την έννοια ότι από ένα σημείο κι έπειτα κατάλαβα πως δεν θα έκανα όνομα ως συγγραφέας στο εξωτερικό και ίσως αυτός ήταν ένας

ασύνειδος λόγος που στράφηκα περισσότερο προς τη γειτονιά μας, προς ελληνικά και βαλκανικά θέματα. Μπορεί βέβαια να έχει σχέση και με την ηλικία. Αυτό δεν σημαίνει ότι έγραφα πριν με το μάτι στο ξένο κοινό. Είχα όμως μέχρι πριν από δεκαπέντε, είκοσι χρόνια την πεποίθηση ότι το να είσαι Έλληνας συγγραφέας σήμερα δεν συνεπάγεται ότι δεν μπορείς να συνομιλήσεις μ' ένα διεθνές κοινό για σύγχρονα ζητήματα χωρίς τοπικούς εξωτισμούς του ενός ή του άλλου είδους. Διαπίστωσα ότι οι περισσότεροι Γερμανοί, αλλά και πολλοί άλλοι ξένοι, δεν το βλέπουν έτσι.

Κ.Κ.: Μα κι αν το κάνεις, απ' ό,τι καταλαβαίνω, δεν είσαι ορατός γι' αυτούς.

Δ.Κ.: Αυτό ακριβώς εννοώ.

Κ.Κ.: Το ερώτημα που με απασχολεί είναι το εξής: Πίσω απ' αυτό το δικαιολογημένο παράπονο που εκφράζουμε υπάρχει απλώς η προκατάληψη, υπάρχει δηλαδή ένας παραμορφωτικός φακός μέσα από τον οποίο μας βλέπουν οι Ευρωπαίοι –περισσότερο ίσως οι Γερμανοί και κάποιοι άλλοι, λιγότερο ίσως οι Γάλλοι και κάποιοι άλλοι–, ή μήπως υπάρχει ένα αληθινό πολιτισμικό χάσμα το οποίο δεν μπορούμε να το υπερβούμε; Σαν αυ-

τά τα αόρατα σύνορα για τα οποία μιλούσε ο Σάμιουελ Χάντινγκτον όταν έκανε λόγο για τη σύγκρουση των πολιτισμών, για πολιτισμικά αναχώματα ανάμεσα στις ορθόδοξες ευρωπαϊκές χώρες και τις καθολικές και προτεσταντικές. Μήπως δηλαδή είναι πιο ταυτοτικό το πρόβλημα; Μήπως δεν μας βλέπουν οι άλλοι ως διαφορετικούς, αλλά είμαστε όντως διαφορετικοί, πιο αρχαϊκοί, ας πούμε, και δεν μπορούμε να τους δώσουμε αυτό που θέλουν;

Δ.Κ.: Κώστα, αν ήμασταν πράγματι τόσο αρχαϊκοί, θα μας είχαν αγκαλιάσει εμάς και τη λογοτεχνία μας και γενικά τα πολιτισμικά προϊόντα που θα έβγαζε αυτή η αρχαϊκή Ελλάδα. Αλλά δεν είναι έτσι, κι εδώ βρίσκεται το πρόβλημα. Θα μας ήθελαν πιο «πρωτόγονους». Υπάρχει μια μεγάλη σχετική συζήτηση. Έχουν κατατεθεί απόψεις ενδιαφέρουσες μεν, προβληματικές δε. Μία από αυτές, ίσως η πιο ερεθιστική, ήταν αυτή που κατέθεσε πρόσφατα ο Νίκος Μάντης στη συζήτηση που άνοιξε το περιοδικό *Ο αναγνώστης* διαδικτυακά. Ο Μάντης υποστήριξε ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να ενταχθεί, από τη σκοπιά των ξένων, σ' ένα αναγνωρίσιμο ιστορικό και πολιτισμικό συσσωμάτωμα, όπως συμβαίνει με χώρες που υπήρξαν τμήματα μεγάλων αυτοκρατοριών –η Γαλ-

λία, ας πούμε, με τις πρώην αποικίες της, ο αγγλοσαξονικός κόσμος βεβαίως, ή η παλιά Αυστροουγγαρία— ή με λαούς που έγιναν θύματα πρωτοφανών διώξεων και μαζικής εξόντωσης, όπως οι Εβραίοι. Κατά τον Μάντη δηλαδή, οι ξένοι δεν μπορούν να δώσουν στην Ελλάδα κάποιο στίγμα. Ενδιαφέρουσα άποψη, προσκρούει όμως σε κάποια υπαρκτά δεδομένα. Λόγου χάρη, υπάρχουν γειτονικές μας χώρες, αρκετά συγγενικές μ' εμάς πολιτισμικά, οι οποίες έχουν σημαντική πεζογραφική παράδοση, προσεγμένη και στο εξωτερικό. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η Σερβία. Η Σερβία, ιδίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έχει βγάλει σπουδαίους μυθιστοριογράφους: τον νομπελίστα Ίβο Άντριτς, τον Ντανίλο Κις, τον Μίοντραγκ Μπουλάτοβιτς, που δεν είναι γνωστός στην Ελλάδα, είναι όμως ένας καταπληκτικός, πολύ πρωτότυπος συγγραφέας: ή και τον Μίλοραντ Πάβιτς αργότερα – το *Λεξικό των Χαζάρων* είναι ένα μυθιστόρημα που έκανε αίσθηση διεθνώς, έτσι; Ανήκει η Σερβία σε κάποιο μεγάλο ευρωπαϊκό συσσωμάτωμα; Αν επρόκειτο για την Κροατία, ίσως να έλεγα «ναι», ήταν κομμάτι της Αυστροουγγαρίας, της Mitteleuropa. Αλλά εκεί βρίσκεται και το σύνορο, αυτή η διαχωριστική κατά Χάντινγκτον γραμμή στην οποία αναφέρθηκες και που περνάει ανάμεσα στη Σερβία και την Κροατία. Η

Σερβία ανήκει στη δική μας πολιτισμική ζώνη, πάντα κατά τον Χάντινγκτον. Γιατί όμως η πεζογραφία της κίνησε την προσοχή των ξένων περισσότερο απ' ό,τι η ελληνική; Γιατί η Λατινική Αμερική, για να πάω στην άλλη άκρη της υφγλίου, θριαμβεύει διεθνώς με τη λογοτεχνία της;

Κ.Κ.: Το παράδειγμα της Σερβίας πράγματι είναι πολύ χαρακτηριστικό. Πώς απαντάς σε αυτό το αίνιγμα; Γιατί, καθώς καταλαβαίνω, το ερώτημά σου υπονομεύει αυτή την τοποθέτηση περί ενός ευρύτερου πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο δεν ανήκουμε, αλλά και το πρόβλημα του στίγματος που ανέφερες πριν. Τι συμβαίνει μ' εμάς όμως;

Δ.Κ.: Δεν είχα την πρόθεση να υπονομεύσω τη θέση του Μάντη. Ήθελα να τη θέσω υπό τη δοκιμή ορισμένων πραγματικών δεδομένων. Τώρα, αν υπάρχει ένας ιδιαίτερος λόγος που εμείς δεν προκαλούμε το ενδιαφέρον που προκαλούν ή προκαλούσαν παλιότερα οι Σέρβοι, μια πιθανή απάντηση –κι εδώ ανοίγει ένας καινούργιος προβληματισμός– είναι η γλώσσα. Και δεν εννοώ το γεγονός ότι η γλώσσα μας δεν έχει άμεση συγγένεια με άλλες γλώσσες, ότι είναι ένας χωριστός κλάδος μέσα στην ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια, ότι θεωρεί-

ται –και είναι– δύσκολη, ότι είναι λίγοι οι μεταφραστές από την ελληνική κτλ. Δεν αναφέρομαι τόσο σ’ αυτό, παρόλο που παίζει ρόλο. Εγνώω κυρίως κάτι που είπε ο Βασίλης Βασιλικός το 1990 σε μια συνέντευξη που έδωσε στον Γιώργο Χουλιάρα για το αγγλόγλωσσο περιοδικό *Aegean*. Είπε ο Βασιλικός ότι για τους Έλληνες συγγραφείς το μήνυμα είναι το μέσο και το μέσο είναι η γλώσσα· επειδή η ελληνική γλώσσα είναι το κύριο ταυτοτικό στοιχείο του Έλληνα, είναι αυτό για το οποίο μας αρέσει περισσότερο να μιλάμε ως Έλληνες συγγραφείς. Και φυσικά αυτό είναι κάτι που δεν μεταδίδεται εύκολα ή μάλλον δεν είναι δυνατόν ν’ αποδοθεί ακόμα και από τον καλύτερο μεταφραστή.

Κ.Κ.: Είμαστε πιο γλωσσοκεντρικοί δηλαδή;

Δ.Κ.: Ναι, και νομίζω ότι εδώ έχει παίξει αρνητικό ρόλο στη λογοτεχνία μας η επιρροή γαλλικών θεωρητικών ρευμάτων που έχουν γλωσσοκεντρικό χαρακτήρα. Τα ρεύματα αυτά, ειρήσθω εν παρόδω, παρέλυσαν τους Γάλλους συγγραφείς μετά τον Καμύ και χαντάκωσαν τη γαλλική λογοτεχνία. Χρειάστηκε να περάσει σχεδόν μισός αιώνας μέχρι να εμφανιστούν στη Γαλλία πάλι συγγραφείς που είχαν κάτι να πουν, με πρώτο και καλύτερο τον Ουελμπέκ.